

Knjiga in ekonomija kulturnih prostorov (predgovor)

Marijan Dovič, Jernej Habjan, Marko Juvan

Literatura prek knjige, svojega glavnega novoveškega medija, povezuje kulturne prostore. Knjige niso le fizični nosilci tekstov, temveč tudi artefakti in simboli s svojo lastno zgodovino, pomenskimi kodi in vrednostjo. Kot takšne so skupaj s fikcijskimi svetovi literature, ki so vpisani vanje, dejavnik interaktivnega oblikovanja kulturnih identitet. Tvorijo spominski arhiv dane kulture in ji obenem odpirajo virtualna okna v svet. Zato so knjige pogoj ustvarjalnega mišljenja, prek katerega se neki kulturni prostor sploh lahko reinterpreterira, razvija in preizkuša možne prihodnosti. Kulturni transfer rokopisov in knjig je od predantičnih civilizacij naprej vseskozi prečkal jezikovne, etnične, zemljepisne in državno-politične meje. Obtok knjig, njihovo sistematično zbiranje v knjižnicah, katalogiziranje, analiziranje, komentiranje in ustvarjalno odzivanje nanje – vse to so dejavniki, ki so krojili zgodovino idej in literature. S simbolno in tržno menjavo literarnih reprezentacij ter z njihovim presajanjem v lokalizirane geokulturne kode so se obnavljale tradicije posameznih etnij, narodov. Tako so se spletala in spreminjala tudi regionalna, transnacionalna in medcivilizacijska omrežja, po katerih so se širile literarne ideje, mentalni prostori, besedilne strukture ter koncepti institucij in praks. Brez ekonomije knjižnega transfera, v kateri se križata logiki simbolnega/kulturnega in tržnega kapitala, bi ne mogli govoriti ne o goethejevski svetovni književnosti ne o naši udeleženi v njej, kakor tudi ne o mednarodnih tokovih, kakršna sta razsvetljenje ali modernizem. Knjiga in literatura sta torej s svojo ekonomijo posrednici kulturnih prostorov: materialno in mentalno vzpostavljata tako njihovo notranjo koherentnost, kontinuiteto kakor tudi zunanjo, transnacionalno integriranost. Zdi se, da to vlogo literatura danes še vedno uresničuje, čeprav z digitalnimi elektronskimi mediji knjiga in knjižnica temeljito spreminjata način svojega obstoja, pa tudi ekonomsko logiko svojega družbenega delovanja.

* * *

Slovenska komparativistika in literarna veda nasploh se v zadnjih letih čedalje bolj zavedata pomena, ki ga ima za stroko sodobno raziskovanje knjige, njene zgodovine, transformacij ter ekonomskih in družbenih

razsežnosti. Medij knjige se razkriva kot dejavnik, ki v marsičem določa pomensko-vrednostne in ideološke plasti literarnih besedil, njihov žanrski značaj, slogovni profil ali kulturno-prostorsko istovetnost, poleg tega pa sodi med dejavnike, ki uravnavajo literarno tradicijo in razvoj ter razmerja med avtorji in občinstvi (z vsemi posredniškimi instancami vred). Kot predmet fizičnih in mentalnih prenosov, zbiranja, obdelave in sistematiziranja pa je knjiga tudi element, ki vzpostavlja povezave med lokalnimi, nacionalnimi literaturami; prenavlja njihove repertoarje, z neprestanimi vnosi drugosti spodbuja prestrukturiranja lokalnih sestavov vednosti, kar vse je vodilo k oblikovanju obsežnih regionalnih in svetovnih sistemov literarnega obtoka. S knjigo povezana vprašanja so na Slovenskem stopila v ospredje od aprila 2010 do pomladi 2011, ko je Ljubljana kot UNESCOVA svetovna prestolnica knjige gostila na desetine prireditve. Kot svoj prispevek k strokovnim in znanstvenim srečanjem, ki so bili ob tej priložnosti posvečeni knjigi, njeni produkciji, prevajanju, življenju, kroženju, recepciji in nejasni prihodnosti, je Slovensko društvo za primerjalno književnost novembra 2011 v sodelovanju z Inštitutom za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU in Evropsko mrežo za primerjalno literarno vedo (REELC/ENCLS) priredilo v Ljubljani mednarodno konferenco z naslovom *Knjiga: ekonomija kulturnih prostorov*. Na podlagi prispevkov in diskusij s te konference – bila je tudi prva v nizu konferenc, ki jih je REELC/ENCLS začela prirejati v obdobju med svojimi kongresi – je nastal tudi pričujoči tematski sklop *Primerjalne književnosti*. V njem natisnjeni prispevki sodelavcev Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU sodijo med rezultate projekta »Slovenska« svetovna književnost: umeščanje svetovne književnosti v nacionalni literarni sistem (J6-3613), ki ga vodi Marko Juvan.

K sodelovanju smo pritegnili vrsto domačih in tujih specialistov, ki so razmišljali o relevantnosti zgodovine knjige in sorodnih medijev za sodobno, transnacionalno usmerjeno primerjalno literarno vedo (in njene refleksije pojma svetovne književnosti). Pri tem smo želeli v razpravah zajeti zelo širok časovni okvir (od zadnjih stoletij rokopisne dobe oziroma začetkov Gutenbergove galaksije do najnovejših bralnih tehnologij 21. stoletja) pa tudi prostorske koordinate (od Iberskega polotoka do Estonije, od Balkana in srednje Evrope do Velike Britanije); zajeti smo želeli tako velike (globalne) knjižne trge kakor majhne, izrazito specifične literarne kulture; in ne nazadnje smo želeli zajeti niz empirično podprtih raziskav zgodovine knjige obenem s kakovostnimi teoretskimi in metodološkimi premisleki. Izmed različnih možnih načinov razvrstitve prispevkov, ki so se ob tem ponujali, smo na koncu izbrali kronološko načelo: naš pregled se začneja v rokopisni dobi, končuje pa z negotovimi projekcijami, ki jih nakazuje neverjetna hitrost sprememb v prvem desetletju novega tisočletja.

Marko Juvan v članku »Kulturni obtok in knjiga« uvodoma zariše konceptualno polje pričujoče tematske številke, tako da teoretsko in zgodovinsko razgrinja vezi med knjigo, literaturo, kulturo, prostorom in ekonomijo. S prispevkom »Obtok v predmoderni svetovni literaturi: zgodovinski kontekst, posredništvo in fizičnost« si César Domínguez zastavlja vprašanje o cirkulaciji rokopisov in o možnostih za razmislek o svetovni literaturi v času pred izumom tiskane knjige. Z začetki dobe tiska se ukvarja David Šporer v besedilu »Renesančno pesništvo, tisk in vloga Marina Držića«, kjer razpravlja o emancipaciji tiskanja poezije v renesančnem Dubrovniku oziroma v širšem kontekstu hrvaške renesanse. Marijana Hameršak v razpravi »Kako so pravljice postale zvrst hrvaške otroške literature?« odpira zanimivo poglavje »pozabljene« zgodovine knjig, bogate edicijske tradicije pravljič, ki se v drugi polovici 19. stoletja še niso zdele primerne za konserviranje v aparatu nacionalnega zgodovinskega spomina. Na ravno nasproten proces pokaže Dragos Jipa v razpravi »Literarni kanon v založniškem aparatu: knjižna zbirka 'Les Grands Ecrivains Français' (1887–1913)«: gre za kanonizacijo spisov »velikih« nacionalnih avtorjev, značilno za čas, ko smo tudi na Slovenskem dobivali prve kritične izdaje zbranih del domačih klasikov.

Jernej Habjan v prispevku »Uspešnica kot črna škatla oddaljenega branja: primer Sherlock Holmes« na primeru prve generacije detektivke izpostavi zagate Morettijevega literarnozgodovinskega »oddaljenega branja« besedil svetovne literature in njegovih razlag razvoja enega od uspešnih žanrov, medtem ko Alenka Koron k vprašanju o recepciji svetovne književnosti pristopi z analizo zasebne knjižnice slovenskega modernističnega pripovednika Lojzeta Kovaciča. Marijan Dovič v razpravi »Ekonomika in ideologije slovenskega literarnega posredništva« pregleda zgodovino slovenske (literarne) knjige od konca 18. stoletja do danes predvsem z vidika njenih najvidnejših ekonomskih in politično-ideoloških omejitev. Položaj kulturne (oziroma literarne) produkcije v dobi zadnjega cikla gospodarske globalizacije pa proučuje Maja Breznik v članku »Dvojna vloga pisatelja kot delavca in rentnika«, v katerem se posveti razdvojenemu položaju avtorja tako v globalnem kakor v lokalnem, tj. slovenskem kontekstu. Tiina Aunin v študiji »Knjiga: Predmet skupnega razumevanja medijskih sprememb« in Jola Škulj v razpravi »Zapletena igra knjig in vzajemno delovanje kulturnega transferja«, ki sicer obe izhajata iz izkušnje malih literatur (estonske in slovenske), se v luči bahtinovskih in lotmanovskih koncepcij posvečata predvsem teoretskemu razmisleku o knjižnem mediju nasploh in o njegovih prihodnjih transformacijah. Nekoliko konkretnje Alexis Weedon v besedilu »Knjiga kot dinamičen sistem za komodifikacijo idej in kulturnih praks« predlaga novo definicijo knjige, ki naj bi jo razumeli predvsem kot dragocen in učinkovit sistem za prenašanje idej in kulturnih praks.

Neizogibnost temeljite prenove koncepta knjige je tudi ena izmed rdečih niti razprav v zadnjem sklopu, ki se večinoma ukvarjajo s transformacijami knjige kot medija in s prihodnostjo branja literature oziroma branja nasploh. Miha Kovač v razpravi »Razumeti knjigo: Nekaj digresij o formah in pomenih« analizira razlike med branjem z digitalnih in analognih medijev ter skuša pokazati, kako se s premeno medija delno spreminjajo tudi pomeni, ustvarjeni prek branja. Aleš Vaupotič pa v razpravi »Knjiga in svetovni splet« obravnava, kako spletna komunikacija učinkuje na knjigo v vlogi nosilca sporočila, ter z analizo »sonetoidnih« spletnih projektov Tea Spillerja in spletne *Stanfordske filozofske enciklopedije* prikaže, kateri vidiki knjige so se v novih okoliščinah bistveno spremenili ali nadgradili. Sklop zaokroži razmislek Anne Notaro »Mnogotere prihodnosti knjige«, ki opozori na široko paleto sprememb knjižnega medija v novih razmerah, med njimi pa izpostavi brezzično povezljivost, ki utegne v prihodnosti odigrati pomembno vlogo pri transformacijah posredniškega sektorja in pri spreminjanju razmerij med avtorji in bralci.

* * *

Zdi se, da ima paradigmatški zasuk, v katerega smo postavljeni, razsežnosti, ki jih ta hip še ni mogoče povsem jasno ugledati in ovrednotiti. Skoraj gotovo je, da temeljite spremembe, ki jim je podvržena »knjiga« – ne zgolj kot »materialni nosilec«, temveč predvsem kot »informacijsko orodje« oziroma »dinamičen sistem« – ne bodo ostale brez posledic. Te se trenutno najbolj očitno kažejo v posredniškem sektorju (v založništvu), utegnejo pa tudi globlje prizadeti temeljne kulturne vzorce, ki so se vzpostavili v stoletjih prevlade tiskane knjige. Morebiti pod vprašajem niso le dosedanji koncepti avtorja (in s tem avtorskih pravic), bralca, posredovanja, temveč spremembe segajo v samo jedro subjektivnosti prihajajočega »digitalnega človeka«. V tem smislu humanistika, posebej pa komparativistika, ki je od nekdaj zavezana knjigi, knjižni kulturi in njeni refleksiji, ne more zgolj stati ob strani; zavezana je, da se do problemov opredeli, jih ustrezno premisli in vstopi v aktiven dialog s procesi, sredi katerih se je znašla. V želji, da bi bil v svetovnem razpravljanju o teh temah bolj slišen tudi glas slovenskih strokovnjakov in njihovih gostov, objavljamo razprave v tej tematski številki *Primerjalne književnosti* v angleškem jeziku.